

Sociala skillnader och fattigvård i Göteborg under 1800-talet

Lagar och regler kring fattigdom, tiggeri och social kontroll

För att förstå fattigdomen i Göteborg under 1800-talet måste man först se till de lagar och regler som gällde i Sverige vid denna tid. Den svenska fattigvården hade sina rötter i äldre lagstiftning från 1600-talet, där staten och de lokala församlingarna fick ansvar för att hjälpa människor som inte kunde försörja sig själva. En viktig princip var **hemortsrätten**, vilket innebar att varje person hade rätt till fattigvård i den socken eller stad där han eller hon var mantalsskriven. Samtidigt innebar detta också att varje kommun försökte undvika att få ansvar för personer som ansågs höra hemma någon annanstans. Under 1800-talet kom flera viktiga fattigvårdsförordningar. **Fattigvårdsförordningen 1847** innebar att samhällets ansvar för de fattiga formellt erkändes tydligare än tidigare, men hjälpen var fortfarande begränsad. Den som kunde arbeta ansågs i princip inte ha rätt till fattigvård. **Fattigvårdsförordningen 1871** skärpte åter reglerna och betonade att fattigvård endast skulle ges till dem som verkligen inte kunde försörja sig själva. Arbetsföra personer skulle i första hand försöka klara sig genom arbete. Samtidigt fanns andra lagar som syftade till att kontrollera människor utan fast arbete eller bostad. **Tjänstehjonsstadgan** reglerade relationen mellan arbetsgivare och tjänstefolk. Den byggde på ett system där människor utan egen försörjning förväntades ta tjänst hos en husbonde. Husbonden hade i sin tur **husbonderätt**, vilket gav honom rätt att leda och disciplinera tjänstehjonet. Den som saknade arbete eller fast tjänst kunde betraktas som **försvarslös**, vilket gjorde att myndigheterna kunde ingripa. Tiggeri och kringstrykande betraktades ofta som ordningsproblem. Arbetslösa och personer utan stadig försörjning riskerade att bli anklagade för **lösdriveri**. Under 1800-talets senare del ersattes det äldre försvarslöshetssystemet av mer modern lösdriverilagstiftning, men kontrollen över fattiga och arbetslösa människor förblev stark. I Göteborg tillämpades dessa lagar genom stadens egen fattigvårdsorganisation. Staden delades in i rotar där särskilda uppsyningsmän kontrollerade vilka som fick understöd. Fattigvården fungerade därför inte bara som ett hjälpsystem utan också som ett sätt att övervaka och disciplinera stadens fattiga.

Sociala skillnader i Göteborg under 1800-talet

Göteborg var under 1800-talet en stad med mycket stora sociala skillnader. Handelns expansion och industrialiseringen skapade stor rikedom för vissa grupper, men samtidigt levde en stor del av befolkningen under mycket svåra ekonomiska förhållanden. Längst ned i den

sociala hierarkin fanns de människor som var helt beroende av fattigvård. Det kunde vara gamla människor utan familj, sjuka, föräldralösa barn, änkor med små barn eller personer som av olika skäl saknade möjlighet att arbeta. Redan omkring år 1820 fanns ungefär 2600 personer som var inskrivna i fattigvården i Göteborg, vilket motsvarade ungefär 16 procent av stadens mantalsskrivna befolkning. Detta visar att fattigdomen var mycket omfattande. Ovanför denna grupp fanns en stor arbetarklass. Hit hörde bland annat fabriksarbetare, hamnarbetare, hantverksgesäller, tvätterskor, sömmerskor och olika typer av daglönare. Många av dessa människor klarade sig utan fattigvård under normala tider, men levde ändå nära fattigdomsgränsen. Sjukdom, arbetslöshet eller höga matpriser kunde snabbt leda till att de blev beroende av understöd. Därefter fanns ett mindre mellanskikt bestående av hantverksmästare, småhandlare, lägre tjänstemän och bokhållare. Dessa grupper hade en något tryggare ekonomi men var långt ifrån stadens rikaste invånare. Högst upp i samhällshierarkin stod stadens borgerskap, särskilt grosshandlare, redare, bankirer och senare även större industrimän. Denna grupp var relativt liten men hade mycket stor ekonomisk och politisk makt. I mitten av 1800-talet stod till exempel stadens 17 största skattebetalare för omkring 27 procent av hela Göteborgs skatteinkomster. Detta visar hur koncentrerad rikedom var i staden. För att tydligare förstå de sociala skillnaderna kan befolkningen delas in i olika sociala grupper baserat på yrke, inkomst och beroende av fattigvård.

Sociala grupper i Göteborg under mitten av 1800-talet

Social grupp	Typiska yrken eller situation	Ungefärlig andel av befolkningen
Överklass / borgerskap	grosshandlare, redare, bankirer, större fabriksägare	ca 2–3 %
Övre medelklass	större handlare, högre tjänstemän, läkare, advokater	ca 5 %
Lägre medelklass	hantverksmästare, småhandlare, bokhållare, lägre tjänstemän	ca 10–15 %
Arbetarklass	fabriksarbetare, hamnarbetare, gesäller, sjömän, daglönare	ca 50–60 %
Fattiga / beroende av fattigvård	gamla utan försörjning, sjuka, änkor, föräldralösa barn, arbetslösa	ca 15–20 %

Tabellen visar att endast en mycket liten del av stadens invånare tillhörde de rikaste grupperna, medan majoriteten bestod av arbetare eller människor som levde nära fattigdomsgränsen.

Segregationen i staden

De sociala skillnaderna syntes också tydligt i stadens geografi. Under 1800-talet utvecklades en tydlig social och rumslig segregation i Göteborg. De mer välbärgade grupperna bodde främst i stadens centrala delar innanför vallgraven och senare även i nya stadsdelar som

Vasastaden och **Lorensberg**, där större stenhus och mer välplanerade bostadsmiljöer byggdes. Dessa områden kännetecknades av bättre bostäder, större lägenheter och bättre hygieniska förhållanden. De fattigare delarna av befolkningen bodde däremot ofta i andra stadsdelar där bostäderna var enklare och trångboddheten stor. **Haga, Masthugget, Majorna, Landala, Annedal, Stampen** och **Otterhällorna** var områden där många arbetare och fattiga människor bodde. Husen bestod ofta av små trähus eller enkla landshövdingehus, och många familjer kunde bo i ett eller två rum.

Social struktur i några göteborgska stadsdelar under slutet av 1800-talet

Stadsdel	Dominerande social grupp	Typiska bostadsförhållanden
Inom Vallgraven	borgerskap, handlare, tjänstemän	större stenhus, bättre hygien
Vasastaden och Lorensberg	övre medelklass och borgerskap	nybyggda stenhus, stora lägenheter
Haga	arbetare och fattiga	trähus, små lägenheter
Masthugget	hamnarbetare, sjömän	tät bebyggelse, trångboddhet
Majorna	arbetare, varvsarbetare	enkla arbetarbostäder
Landala och Annedal	fattiga arbetare	små hus och enklare standard

Denna geografiska uppdelning mellan rikare och fattigare stadsdelar förstärkte de sociala skillnaderna i staden.

Fattigvårdens organisation: yttre och inre fattigvård

Fattigvården i Göteborg delades upp i två huvudformer: **inre fattigvård** och **yttre fattigvård**. Den **inre fattigvården** bestod av institutioner där de fattiga bodde och försörjdes av staden, till exempel fattighus, barnhus och försörjningsanstalter. Den **yttre fattigvården** bestod av stöd till människor som bodde kvar i sina hem men fick hjälp i form av pengar, mat, ved eller andra bidrag. Många av dessa människor bodde just i stadens fattigare stadsdelar, där arbetslöshet och trångboddhet var vanliga problem.

Fattigvårdstagare i relation till befolkningen

År	Göteborgs befolkning	Antal fattigvårdstagare	Andel av befolkningen
1820	ca 16 000	ca 2 600	ca 16 %
1855	ca 33 000	1 884	ca 6 %
1890	ca 100 000	över 8 000	ca 8 %

Statistiken visar att fattigdomen förändrades över tid. Andelen fattiga minskade något under seklet, men i absoluta tal ökade ofta antalet människor som behövde hjälp eftersom stadens befolkning växte snabbt.

Fattighus och försörjningsinrättningar i Göteborg

Under 1800-talet byggdes flera institutioner för att ta hand om fattiga människor i Göteborg. En av de tidiga institutionerna var **arbets- och försörjningsinrättningen på Smedjegatan (Holtermanska baracken – ”Bracka”)**, som var i bruk under första hälften av 1800-talet. Här fick fattiga människor arbeta i utbyte mot mat och husrum. Senare byggdes en större

inrättning vid **Drottningtorget**, som blev en central fattigvårdsinstitution i staden (och också kallades "**Bracka**"). Här bodde hundratals människor som helt försörjdes av fattigvården. Mot slutet av seklet uppfördes också den stora **fattig- och försörjningsinrättningen vid Gibraltar i Landala**, som kunde ta emot över tusen personer. Placeringen i stadens utkant var inte ovanlig för denna typ av institutioner, vilket också bidrog till stadens sociala segregation. Andra institutioner var **Majornas försörjningsanstalt**, som låg på Allmänna vägen i Majorna, samt olika fattighus och barnhem som drevs av både kommunen och privata stiftelser.

Frivilliga organisationer och välgörenhet

Utöver de kommunala institutionerna spelade även frivilliga organisationer och välgörenhetsföreningar en stor roll i hjälparbetet i Göteborg. Rika borgare, kyrkan och olika föreningar startade stiftelser och organisationer som riktade sig till särskilda grupper i samhället, till exempel fattiga barn, sjuka, änkor eller gamla människor. Denna filantropiska verksamhet var mycket omfattande och utgjorde ett viktigt komplement till den kommunala fattigvården. Bland de organisationer som fanns i början av 1900-talet märks bland annat Fruntimmersföreningen i Göteborgs barnhus, Småbarnsskolorna i Göteborg, Stadens barnhus, Sällskapet Myrorna, Hisingens barnhem, Barnhemmet i Örgryte, Räddningshemmet för flickor, Föreningen Barmhärtigheten och Föreningen Polikliniken.

Förändringar mot slutet av 1800-talet

Mot slutet av 1800-talet började fattigvården i Göteborg förändras. Kommunen tog gradvis ett större ansvar för socialpolitiken och organisationen av hjälparbetet. Ett viktigt steg i denna utveckling var att **Göteborgs fattigvårdsstyrelse** bildades år **1889**, vilket innebar att fattigvården fick en mer centraliserad och organiserad ledning. Industrialiseringen bidrog också till att förändra samhället. Nya fabriker, varv och industrier skapade fler arbetstillfällen och gav många människor möjlighet till en mer stabil försörjning. Vid sekelskiftet 1900 var situationen fortfarande svår för många människor i Göteborg, särskilt i arbetarklassens stadsdelar. Trots detta hade andelen människor som var helt beroende av fattigvård minskat jämfört med början av 1800-talet.

Sammanfattning

Göteborg under 1800-talet präglades av mycket stora sociala skillnader. En liten grupp rika handels- och industrimän kontrollerade en stor del av stadens ekonomiska resurser, medan en stor del av befolkningen levde nära eller under fattigdomsgränsen. Staden utvecklade också en tydlig **social och geografisk segregation**, där olika samhällsgrupper i stor utsträckning bodde i olika delar av staden. Fattigvården organiserades genom både kommunala institutioner och privata välgörenhetsorganisationer. Hjälpen kunde ges genom **inre fattigvård** i fattighus och försörjningsanstalter eller genom **yttre fattigvård** till människor som bodde kvar i sina hem. Mot slutet av seklet började en mer modern socialpolitik växa fram. Kommunen tog ett större ansvar för fattigvården samtidigt som frivilliga organisationer fortsatte att spela en viktig roll. Dessa förändringar bidrog till att fattigdomen gradvis minskade, även om de sociala skillnaderna i Göteborg fortfarande var mycket stora.